

NA KRAJU RAZGOVORA O QUALITERU

Redakcija HZ omogućila mi je 1963. na u svesku XVI, 315—318, započetom diskusiju o izvoru nazivanom u novije vrijeme Qualiter (Q), inače poznatom i kao Memoriale, Pacta conventa, Appendicula, Dodatak i sl. Raspravljajući se s moje strane vodilo na stranicama ovog časopisa. Molim da mi se dopusti dovršiti je. Želio bih odgovoriti na posljednju repliku B. Grafenauera (B. G.) u HZ XXIII-XXIV, 444-449, bez obzira što on ne kani sa mnom dalje raspravljati.

1. *Sadržaj diskusije.* Tvrdnju da je ustanova 12 plemena nastala u polovici XIV st., da je ona organizacija nižeg plemstva, da su svi njeni članovi iz Lučke županije — pobio sam činjenicom da se npr. Snačići ne javljaju na području Lučke županije ne samo u XIV st. nego nikada, da se oni u to doba ne spominju u izvorima u onom smislu u kojem su zapisana ostala plemena u Q. Tu činjenicu B. G. nije mogao ni uspio pobiti bilo kakvim prvorazrednim podatkom.

Ne znam zbog čega B. G. povezuje 12 sudaca koji god. 1360. ureduju u Lučkoj županiji sa ustanovom 12 plemena? Nikoga, a mene najmanje, može uvjeriti da »duodecim iuratos pro iudicatu et comuni iustitia obseruanda in regno Croacie« (SCD XIII 70) ima bilo kakve veze s ustanovom 12 plemena (nobiles regni Croacie duodecim generacionum) i da zbog toga što 12 zakletih sudaca (duodecim iuratos) uređuje 1360. u Lučkoj županiji u jednom sporu, da su oni također predstavnici plemstva 12 plemena iz Lučke županije! Tko nam daje pravo poistovjetiti 12 sudaca s predstavnicima plemstva 12 plemena? Ako se želi baš isticati taj broj 12, tad se može upozoriti na 12 župana (iurans cum duodecim suis iuppanis) koji se u XI st. kunu da kralj Krešimir nije kriv, kako se može shvatiti, za smrt svoga brata Gojslava. V. Foretić je zaključio »da bi to bio možda indirektni doduše, ali prvi poznati nam spomen dvanaestorice župana, koji su stajali na čelu dvanaest hrvatskih plemena« (Starine 46, str. 30, 38). M. Barada se doduše nije složio s tim zaključkom (a i ja sam dao neke primjedbe; HZ XVI, 318). Međutim, čim se počnemo udaljavati od 12 plemena, njihove određene funkcije, fiksirane u dokumentima i njih dovoditi u vezu sa 12 zakletih sudaca — koji broj može biti puka slučajnost — tad ih isto tako možemo povezivati i dovoditi u vezu sa 12 župana iz XI stoljeća. Pitam se, o čemu onda diskutiramo?

B. G. može ustrajati da su u Q-u »uočljivi oblici isprave« samo zato da ga se označi falsifikatom. Po mojem poznavanju diplomatike, Q. je samo zapis o prijašnjem događaju. Ne radi se u mojoj tvrdnji toliko o tome da se prizna autoritet M. Barade u diplomaciji, nego o diplomatskoj analizi dokumenta koja upućuje da se ne radi o ispravi. Što je Barada to i diplomatski dokazao, daje čvrstoću argumentaciji.

Pozivajući se na izvor iz 1350, u kojem se radi o težnji Virevića da se uklope u ustanovu 12 plemena, zaključio sam da je »ustanova 12 plemena stara i prastara ustanova koja postoji mnogo prije 1350« (HZ XXI-XXII, 565). B. G. ne p o b i j a moje izvode; samo kaže da ta teza nije nova i da »nijedan izvor — s izuzetkom zapisa iz druge polovice XIV st. — ne opravdava u tom pogledu prelaženje granice XIII st.« (HZ XXIII-XXIV, 449). Ako dakle dopušta mogućnost da je ta ustanova mogla nastati u XIII st., tada neka bude dosljedan i prizna sve posljedice i izvode iz te tvrdnje. To znači da ustanova 12 plemena nije morala nastati u polovici XIV st. i sve ono što uz tu ustanovu u polovici XIV st. Nada Klaić i on vežu.

Iznijeli smo suprotne tvrdnje o ustanovi 12 plemena u XIV stoljeću. Meni su izvori omogućili zaključak da je to u polovici XIV st. slaba organizacija, da nije organizacija nižeg plemstva niti potpora Ludovikovom apsolutizmu; da ona za Ludovikova vladanja, zacijelo njegovom zaslugom, jednostavno nestaje. B. G. zaključuje drugačije. To je stvar osobnog prilaženja problemu i izvorima. Činjenica je da se prema izlaganju banovca M. Živkovića vidi da se ta organizacija u Hrvatskoj davno rasplinula. Zbog toga Grafenauerovo operiranje s brojem 12 kao kršćanskom simbolikom i pozivanje na Acta apostolorum ne spada u ovu diskusiju.

B. G. je protiv sadržaja Q-a kao izvora da su predstavnici 12 plemena Hrvatske pregovarali 1102. s Kolomanom i tom prilikom dobili pravo da mirno uživaju posjed, ne plaćaju porez, a za uzvrat da služe, u određenim prilikama, vojskom, napisao: »Želio bih znati jednu jedinu feudalnu zemlju, u kojoj je plemstvo bacilo tako potpuno u zaborav osnovu svojih plemićkih prava i uspomenu na način njihova dobivanja, da su to mogli otkriti historičari jedino u starim rukopisima nakon više od pola milenija i da se plemstvo nije nijedanput pozvalo na njih u svojim zahtjevima, već je ovo prvenstvo prepustilo pristalicama narodnog buđenja tek nakon više od 700 godina poslije nastanka takvog privilegija! Dok ne znam u evropskom feudalizmu barem još jedan primjer ove vrste, ostaju te činjenice za mene najteži argument u prilog odbacivanja Qualitera kao bilo kakvog autentičnog izvora za događaje oko 1100, kada je Koloman proširio svoju kraljevsku vlast nad Hrvatsku« (HZ XXIII-XXIV, 445).

Te rečenice zacijelo ne mogu nikoga ništa uvjeriti. U prvom redu ne znamo da li se plemstvo pozivalo ili nije na njih u svojim zahtjevima. Nema izvora za to. Ne smijemo tvrditi da nisu. Nije točno da je plemstvo »bacilo tako potpuno u zaborav osnovu svojih plemićkih prava« kad se zna da pripadnici 12 plemena, kao i ostalo plemstvo, nisu plaćali porez od XII st. dalje. Budući da štošta ne znamo o prilikama od početka XII st. do sredine XIV, počnimo od onoga što nam je poznato. U XIV st. je zapisano u Q-u, a dopušta se mogućnost postanka tog zapisa i u XIII st., nakon smrti Tome Arcidačakona, da su predstavnici 12 plemena pregovarali s Kolomanom. Taj dokument je objavio Lucius u XVII stoljeću. To su tvrdnje koje se nalaze i kod B. G. Znači da su u XIII/XIV st. znali da su između 12 plemena i Kolomana bili pregovori. Oni su zacijelo u XIII/XIV st. bili bolje upućeni u svoju prošlost, prilike i svoja prava iz XII st. nego mi danas. S kojim pravom smijemo u XX st. reći da je vijest iz XIII/XIV st. neistinita o događaju iz XII st? Zapis Q. notiran u

XIII/XIV st. postojao je u svojim bitnim klauzulama već u XII st. Njegov, sadržaj, naime, ne proturječi prilikama XII st., ali je potpuno anahroničan u prilikama XIV stoljeća.

Svi pregovori od početka povijesti do danas odgovaraju konkretnoj situaciji, zahtjevu povijesnog trenutka, i vrijede za određeno vrijeme. Nijedan ugovor ne traje vječno, pogotovu ne u srednjem vijeku ako se dinastije često mijenjaju. Tako je zacijelo bilo i s pregovorima predstavnika 12 plemena i Kolomana. Podatak iz Q. da pleme mora doći s određenim brojem vojnika odnosi se na prilike u početku XII st., odnosno najdalje do druge pol. XII st. Naime, ugarski kraljevi oslanjajući se na razvijenije feudalne odnose u svojoj državi nego što su bili oni u Hrvatskoj, nastoje ukloniti vojnički utjecaj predstavnika 12 plemena, odnosno plemenske organizacije koja ne odgovara feudalizmu. Ugarski kraljevi očito ne žele da im plemena budu oslonac vlasti. Njima je sigurnija potpora feudalac, vazal. Zato kad Bela III god. 1193. veže Bartola Krčkog vojnom službom, tada de facto, da ne kažem i de jure, odumire obaveza predstavnika 12 plemena da u određenim prilikama pomažu vojskom kralja. Ugovor između predstavnika 12 plemena i Kolomana postao je via facti u toj točki nevažeći. Ta je godina, pored ostalih dokaza koje sam već prije iznio, terminus post quem non za nastanak Q-a. Uspon hrvatskih oligarha u XIII st. bacio je plemensku organizaciju u zasjenak. Odatle pa do njena nestanka u drugoj pol. XIV st. mali je korak.

Druga točka pregovora između predstavnika 12 plemena i Kolomana, u kojoj stoji da oni mirno uživaju zemlju i ne plaćaju porez, ostala je kao stogodišnja tekovina hrvatskog plemstva. Nju nitko ne dira sve do sredine XIV stoljeća. Ako Ludovik ne nameće porez pripadnicima ustanove 12 plemena, znači da su mu oni zacijelo pokazali dokument, po svoj prilici privilegij Kolomanov, kojem Ludovik nije mogao osporiti vjerodostojnost. Da je Ludovik igdje našao da hrvatsko plemstvo plaća porez, on ne bi mimoišao pripadnike 12 plemena. Da oni nisu imali oslonac na vjerodostojnom dokumentu, ugarski kraljevi od XII-XIV st. bili bi davno već prozreli taj tobožnji falsifikat i ne bi se čekalo XX stoljeća da se to utvrdi. Ni u jednoj kraljevskoj knjizi prihoda tih stoljeća nije postojala stavka da hrvatsko plemstvo plaća porez. Ne možemo reći da u ugarskoj dvorskoj kancelariji vlada takva anarhija da se ne znaju kraljevi prihodi od XII do XIV st. Da Koloman nije oslobodio hrvatsko plemstvo plaćanja poreza, ono ne bi moglo ama baš ničim braniti to svoje pravo. Da postoji bilo kakav izvor, ne samo prvorazredni nego i trećerazredni, u kojem piše da hrvatsko plemstvo plaća porez, sadržaj Q-a bio bi neistinit. N. Kl. ni B. G. nisu mogli zanjekati istinu da predstavnici 12 plemena ne plaćaju porez, niti dokazati da je netko drugi, a ne Koloman 1102, oslobodio hrvatsko plemstvo tog plaćanja. Budući da Arpadovići ne zahtijevaju plaćanje poreza, nije bilo potrebe da se predstavnici plemstva 12 plemena i hrvatsko plemstvo kao takovo poziva na taj dokument. Njihovo pravo u toj stvari nije bilo ugroženo. Ako Ludovik nije mogao osporiti pravo da 12 plemena ne plaća porez, niti dokazati da se njihovo izuzeće temelji na neistini, tad ni mi u XX stoljeću nemamo pravo govoriti da je to pravo hrvatsko plemstvo temeljilo i dobilo na falsifikatu. Kad hrvatsko plemstvo bira 1527. putem pregovora Ferdinanda Habsburškog za kralja, privilegij Kolomanov o plaćanju poreza nije više mogao biti važeći, jer su prilike drugačije nego u XII st. a niti tada po-

stoji ustanova 12 plemena. Privilegij o mirnom uživanju posjeda i neplaćanju poreza vrijedio je prvenstveno za Arpadovića, Anžuvinci su ga djelomično priznavali i donekle snošljivo se prema njemu odnosili. To oni nisu morali raditi, kao što Habsburgovci nisu bili obavezni priznavati Hrvatima privilegije Anžuvinaca. Privilegiji u srednjem vijeku vrijede za života kralja. Novi kralj ih može, — to redovito i radi — ali ne mora potvrditi. To osobito važi za nove dinastije. Za mene najteži argument u prilog priznanja vjerodostojnosti Q-a jest činjenica da predstavnici 12 plemena i čitavo hrvatsko plemstvo od XII do pol. XIV st. ne plaća porez, zato jer ga je toga oslobodio Koloman 1102, kako je zapisano u Q-u.

2. *Teorija krunjenja*. Gotovo puna dva posljednja stoljeća (od 1790) u Hrvatskoj je u središtu pažnje zapis s viješću da su veze između predstavnika 12 plemena iz Hrvatske i ugarskog vladara Kolomana započele 1102. pregovorima. Kako riječ pregovori nije odgovarala političkim težnjama mađarskih krugova, oni su je uporno odbijali. Govorili su da je taj dokument falsifikat i na toj tvrdnji nastojali graditi svoje političke odnose s Hrvatskom. Polemika je trajala čitavo XIX i u početak XX stoljeća. Hrvati su sa svoje strane iznosili veoma jake argumente braneći vjerodostojnost Q-a, osobito N. Tomašić, Vj. Klaić, F. Šišić i drugi. Kad predstavnici mađarske historiografije nisu više mogli, zbog snage dokaza hrvatskih povjesničara, ustrajati u svojim tezama, tada se 1936. pojavila rasprava J. Deéra *Die Anfänge der ungarisch-kroatischen Staatsgemeinschaft*, *Ostmitteleuropäische Bibliothek* 4, Budapest 1936, str. 45. Godine 1943. izlazi i njen francuski prijevod »*Les origines des relations politiques entre la Hongrie et la Croatie*, *Revue d'histoire comparée*, N. S. I, str. 39. (usp. o njoj *Historija naroda Jugoslavije* I, Zagreb 1953, 239). Deér je raspravljanje o počecima hrvatsko-ugarskih odnosa skrenuo na drugu liniju. U nemogućnosti da otvoreno brani stara shvaćanja mađarske historiografije iznio je vlastite poglede. U prikazu Deérove (D) teorije držat će se francuskog teksta jer je noviji

D. smatra da tvrdnja Hrvata Nikole Škrleca izrečena 1970—91, pozivajući se na Memoriale, da Hrvatska nije 1102. oružjme podjarmljena nego da se dobrovoljno priključila Ugarskoj i za uzvrat dobila autonomna prava koja su joj priznata tim ugovorom, jest povijesni dogmatizam kao i tvrdnja ugarskog povjesničara I. Horvátha koji je 1844. službeno tvrdio da je Hrvatska ugarska provincija stečena podjarmljivanjem. Odbijajući te dvije suprotnosti D. upozorava da izrazi: okupacija, granica, zakonitost, krunjenje, ugovor imaju suvremeno značenje, koje ne odgovara srednjovjekovnom smislu tih pojmova.

Po njegovu izlaganju, u XI st. u ne njemačkoj Istočnoj i Karpatskoj Evropi stvara se jedna politička i kulturna zajednica temeljena na privatnom pravu »specifičnog karaktera obiteljskih odnosa njihovih vladajućih dinastija« (11). Da se očuvaju od vanjskih neprijatelja, ugarske, češke, poljske i ruske vladalačke kuće, dinastije međusobno se žene stvarajući saveze. Stupivši u srodstvo prozele su se »osjećajem superiornosti« tako da članovi jedne dinastije imaju pravo vladati na području druge dinastije u datim prilikama. Dok su odnosi među dinastijama bili vezani rodbinstvom, odnos monarha prema podanicima bio je temeljen na privatnom pravu koje je imalo gotovo familijarni karakter. Postoje dakle familijarni odnosi ne samo između dinastija nego i između vladara i podanika. Zato ako se učini nepravda rođaku kraljevom,

to nije samo uvreda za njega nego i za veliku obitelj podložnika koja traži osvetu, odmazdu. Isto tako, ako se uvrijedi neki vladar-rođak koji je u inozemstvu, a taj zatraži pomoć, drugi vladar je obvezan da mu je ukaže. Pomoći vladara u tuđoj zemlji nije ništa drugo nego politika dinastičke intervencije koja ima značenje obiteljske intervencije (13). Tako D. tumači uzroke ratova u Istočnoj Evropi na početku srednjeg vijeka.

U Hrvatskoj XI st. događaji su tekli tako da se opravdavala obiteljska intervenciju Arpadovića — kaže Deér. Zvonimir je, preko svoje žene Jelene, sestre Gejze I i Ladislava, ušao u rodbinsko jedinstvo vladalačkih kuća Istočne Evrope. Zato su mu oni pomogli »obiteljskom intervencijom« 1068. u ratu protiv Karantanaca. Naime, ispunjeni su bili uvjeti da mu se oružano pomogne: »uvreda« bratiću, poziv za pomoć in propria persona i napokon integra restitutio. Nakon Zvonimirove smrti, u jeku anarhije, udovica Jelena zatraži 1090. pomoć svog brata Ladislava. On poduzme vojnu iz dinastičkih motiva, zato jer je kao član vladajućih kuća u Karpatskoj Evropi imao pravo zakonitog nasljedstva u Hrvatskoj putem dinastičke intervencije (16).

Riješivši tako jednostavno »pravo« Arpadovića da sjednu na hrvatsko prijestolje, D. kaže da riječi »okupacija« i »dobrovoljni savez, priključak« gube svoje značenje; da se ne može govoriti o okupaciji jer vojni pothvat 1091. nije učinjen s ciljem da se postignu racionalni ekspanzionistički ciljevi u stilu modernih kolonijalnih država; da je iz istog razloga pogrešno upotrebljavati i izraz »savez, priključak«.

Ladislav nije osvojio čitavu Hrvatsku. Njegov nasljednik Koloman odluči da završi okupaciju Hrvatske tjeran istim obiteljskim motivima kao i Ladislav. God. 1097. potuče »narodnog kralja« Petra i zauzme čitavu Hrvatsku bez boja. God. 1099. spremi se da osvoji i sve dalmatinske gradove, što mu uspije do 1105.

Kad je zagospodario Hrvatskom, Koloman se okrunio za hrvatskoga kralja, jer je »krunjenje, s jedne strane, jedno od bitnih kriterija stupanja na prijestolje, i, s druge, svečano jamstvo ustanovljenja države« (28). D. upozorava da u pitanju Kolomanova krunjenja postoje suprotna mišljenja. Hrvatski povjesničari tvrde da se Koloman okrunio i time priznao neovisnost hrvatske države. Mađarski, naprotiv, izjavljuju da krunjenju nije bilo mjesta i da je Koloman podložio Hrvatsku snagom oružja.

D. prihvaća tezu da se Koloman okrunio, ali tom činu daje svoje tumačenje. U srednjem vijeku pored uobičajnih načina da se postane kralj nakon izumrća vladalačke kuće: podrijetlo i izbor, mogao se netko popeti na prijestolje i s pomoću crkve. Neki vladar nije morao imati zakonito pravo na prijestolje. Ali, ako je crkva smatrala da je on nakon izumrća jedne dinastije prikladan, »idoneus«, da bude kralj u toj zemlji, ona mu je to omogućila putem krune. On se s pomoću crkve kruni za kralja te zemlje obvezavši se da će u njoj poštivati zakon Božji (lex divina), i braniti crkvu. Za uzvrat mu se crkvenim pomazanjem daje »milost Božja« i predstavlja ga se narodu kao autoritet koji proizlazi iz Božje volje. Na taj način Koloman, koji nije bio Trpimirović, pobjedom nad hrvatskim kraljem Petrom došao je na vlast u Hrvatskoj. Tad su mu papa i crkva krunom priznali legitimitet, jer je dokazao da je »idoneus«. D. dalje izlaže da krunjenje nije sankcioniralo nikakva javna prava između Ugarske i Hrvatske, jer je ono ugovor između monarha i crkve. Krunjenje

ne sređuje odnose između dviju zemalja, jer je to tada bilo nemoguće s obzirom na političku strukturu tih država. Dvije države bijahu vezane zajedničkim suverenom, ali to kraljevstvo nije bilo personalna unija. Personalna unija označuju uniju dviju država u kojoj svaka posjeduje nezavisnu »konstitucionalnu strukturu«. Budući da je tadašnja ugarska država bila država patrimonijalnog tipa, ona funkcionira tako da podanici izvršavaju svoje obaveze prema monarhu koje se temelje na privatnom pravu. Javno pravo se odražuje u vjerskim i moralnim obavezama monarha prema podanicima (34—35).

S obzirom na takav odnos Kolomana prema Hrvatima, svojim novim podanicima, nije bilo potrebe da se sklapa ugovor. Iz tih razloga ugovor (*pacta conventa*) ne može se prihvatiti. On je hotimični falcifikat. Unatoč tome što je on falsifikat, nije nikome koristio (*cui prodest*). U sredini XIV st. hrvatsko se plemstvo bilo već stabiliziralo i klauzule ugovora (*Memoriale*) formulirane na primitivan način, nisu im mogle osigurati nikakvu konkretnu korist. »*Memoriale* je tipičan proizvod povijesnog shvaćanja na zalazu srednjeg vijeka, pravi kraljevski ugovor« (38). Jamstvo privilegija najodličnijim hrvatskim obiteljima ne može se dakle shvatiti kao priznanje javnog hrvatskog prava, jer se tada ne poznaje moderni pojam »podanik«. Kralj nema podanika nego vjerne (*fideles*) koji služe konkretnoj kraljevoj osobi, a ne apstraktnoj ideji države. Zbog toga D. zaključuje da je okupacija Slavonije, Hrvatske i Dalmacije tipična manifestacija ideologije i prakse starih ugarskih suverena (39).

Izložena teorija nije ništa drugo nego opravdanje okupacije Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u XI XII st. D. se tobože bori protiv riječi »okupacija«, ali je svjesno upotrebljava u suvremenom značenju kad govori o akciji Kolomanovoj. Npr. *L'occupation définitive de la Croatie ne signifiait que l'accomplissement de l'oeuvre commencé...* (25). Hrvatska je »un pays conquis« (36) itd.

U hrvatskoj historiografiji je Deérovu teoriju uspješno i temeljito podvrgao kritici O. Mandić utvrdivši niz proturječnosti, ali i to da ona »predstavlja samo bolje dotjeran oblik teze mađarskih historičara o osvojenju Hrvatske«, da Deér u biti prihvaća »tezu o oružjem ostvarenom baštinskom pravu« (HZ XI—XII, 169—172).

N. Kl. i B. G. ni na jednom se mjestu u diskusiji ne razračunavaju s D-ovom teorijom niti ga spominju. Da vidimo što, uza sve to, uzimaju od njega.

N. Kl.: »U tcm je bezvlađu jedva koji od suparnika osjećao potrebu za jakom kraljevskom rukom. Zbog toga je Koloman primoran da najprije oružjem prokrči put u Hrvatsku, a kad mu ni ono nije dovoljno osiguralo vlast, obraća se na papu da bi, poput Zvonimira, pomoću crkve i krune zavladao zemljama do Jadrana [...] Možda je poneki velikaš i pomišljao na to, da dovede Ladislava ili Kolomana, no malo je vjerojatno, da je takva težnja bila općenita. Zbog toga je isticanje baštinskog prava na prijestolje Trpimirovića bilo za Arpadoviće najsigurnije sredstvo za postizavanje cilja. Kad je i papa pomogao da se to pravo legalizira, Koloman nije trebao više nikoga pitati — smije li sjesti na hrvatsko prijestolje« (Tzv. »*pacta conventa*« ili tobožnji ugovor između plemstva dvanaestero plemena i kralja Kolomana 1102. godine, HP 1960, 119—120).

»Za Arpadoviće je pitanje hrvatskog prijestolja bilo riješeno u času kad je umro Zvonimir. To je shvaćanje srednjeg vijeka u kojemu su obiteljski odnosi i veze najuspješnije sredstvo za stjecanje krune.

... Pa ipak je prema podacima Bečke ilustrirane kronike (*Chronicon pictum vindobonense*) ugrožena Zvonimirova udovica i Ladislavova sestra Lepa ili Jelena zaklinjala svog brata da joj dođe u pomoć. Izvor tvrdi da su je napadali neprijatelji njezina pokojnog muža. Stoga je prikazao Ladislavov dolazak u Hrvatsku kao osvetu nad Lepinim neprijateljima. Ali, to je tek bio povod njegovu dolasku. Glavna je svrha pohoda ugarskog kralja prema riječima spomenute kronike ostvarenje baštinskog prava na hrvatsko prijestolje.

... Prema tome, drugorazredni izvori, tj. kasnije kronike, ne raspoložu doduše s dovoljno podataka da bi mogle historijski tačno prikazati dolazak nove dinastije i vladara, ali se slažu u tome da se nije radilo samo o ostvarenju baštinskog prava Arpadovića. Poziv je došao vladaru i iz Hrvatske i Dalmacije.

... Zvonimir nema više čime nagraditi svoje pristaše. Njemu su ugarski rođaci pomogli proširiti granice primljene kraljevine na jedan dio bizantske Dalmacije. Oni su i baštinili njegova prava u Hrvatskoj i Dalmaciji. (Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 491, 492, 537.)

»Vjerojatno ni jedan od osiljenih hrvatskih župana nije pomišljao na krunu. Ona je pripadala Arpadovićima koji su se smatrali zakonitim nasljednicima Trpimirovića.

... Starija je mađarska historiografija smatrala podatke o Kolomanovoj krunidbi izmišljenima zbog toga što tobože nije našla dokaza o postojanju neke posebne krune ili posebne hrvatske krunidbe. Međutim, činjenica je da je krunidba u to doba politički savez između pape i vladara u tom smislu da prvi odobrava drugome pravo na prijestolje (idibem 515). [...] Tako je krunidba u Biogradu na moru završetak akcije koju je Ladislav počeo još 1091. god., kad je pošao na Hrvatsku i Dalmaciju da sjedne na prijestolje koje je pripalo njegovoj obitelji. Zvonimirova kruna na glavi dotad potpuno nepoznata vladara iz Panonije najbolje je mogla uvjeriti suparnike, ali i Hrvate i Dalmatince tko je pravi vladar u zemlji« (ib. 516).

»Pac̃a conventa ili Qualiter ... tj. tobožnji ugovor između kralja Kolomana i predstavnika dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske ... Kad se kritički historičar treba odlučiti između jednog jedinog falsifikata, tj. PC ... Kad se i historičari ... vraćaju na PC ... ostaju dužni odgovor na pitanje kako je takav ugovor mogao nastati u feudalnom XII stoljeću. ... Ne vodeći računa da su takvi ugovori za pojmove XII st. potpuno nepoznati i nemogući« (ib. 73, 74, 32).

»Međutim i danas još ostaje otvoreno pitanje, da li im je za dobivanje privilegije bio potreban falsifikat, kako sam to ranije pretpostavljala« (tj. plemstvu ustanove 12 plemena u pol. XIV st.; J. L.) ... »Zato je falsifikator uzeo od svakog plemena, koje je tada u Lučkoj županiji postojalo, po jednog čovjeka, učinio ga županom i nosiocem onih prava, koja su članovi dvanaestero plemena u XIV st. stvarno uživala« (HZ XI—XII, 161).

Na temelju tih prikaza i izvoda usporedimo teorije Deéra i N. Klaić.

Deér

Ladislav i Koloman na temelju prava obiteljske intervencije — poziv Jelene — okupiraju Hrvatsku od 1091. dalje. Zakonitost tog postupka dobio je Koloman od strane crkve, tako što se okrunio za kralja. Ugovor 1102. između Hrvata i Kolomana jest falsifikat. On nije mogao koristiti hrvatskom plemstvu u pol. XIV st. jer je ono imalo već svoja utvrđena i stabilizirana prava.

N. Klaić

Ladislav, između ostalog, dolazi 1091. na poziv kraljice Jelene da ostvari svoje baštinsko pravo. Koloman je sjeo na hrvatsko prijestolje koje je pripalo njegovoj obitelji na temelju obiteljskih odnosa i baštinskih prava. Papa mu je pomogao da to pravo ozakonit krunom. Ugovor između Hrvata i Kolomana 1102. jest falsifikat, jer je takav nemoguć u XII st. Predstavnicima plemstva 12 plemena u pol. XIV st. nije trebalo falsificirati ugovor jer oni već uživaju stvarna prava.

Premda u izlaganjima D-a i N. Kl. postoje stanovite razlike, krajnji rezultat im je gotovo istovetan. Međutim, N. Kl. nigdje ne citira Deérove misli, koje su slične njezinim.

Dodajmo sada stav B. G.

»Ali je bila za takšen poseban položaj Hrvatske potrebna pogodba? D o k a z a zanj o nimamo nikakega. Teško je s takim dvoumnim izrazom imenovati tudi brezdovomno formalno priznanje Kolomanove oblasti po tadanjih hrvatskih velikaših, o katerih v nekaki obliki vendarle poroča Tomaž Arhidijakom, ter nedvomno hkratno priznanje njihovih pravic v fevdalnih okvirih (ne v državnopravnem smislu!) na saboru ob nedvomnem kronanju za kralja Hrvatske« (HZ XIX—XX, 532).

»Formalno priznanje Kolomanove vlasti od strane hrvatskih velikaša je naprosto rezultat uloge simbola i simboličnih radnji u preuzimanju vlasti prema stilu feudalnog društva; to isto vrijedi i za priznanje prava hrvatskih velikaša od strane Kolomana, jer feudalni vladar u zemljama na koje proširuje svoju vlast ne provodi »društvenu reformu« (pa ni reformu sistema vlasti), ako u njima nailazi na već izgrađeno feudalno društvo. Ni za jedno ni za drugo nisu nužno potrebni posebni »pregovori«, pa ja zbog toga o njima nisam ništa ni rekao, iako Lučić (živeći u starim predodžbama, u kojima pojam priznanja prava odmah povlači za sobom i pretpostavku o pregovaranju!) tvrdi obrnuto« (HZ XXIII—XXIV, 449).

B. G. ide ovim redosljedom: Koloman se okrunio za kralja Hrvatske, time je na nju proširio svoju vlast; hrvatski velikaši su dobili od njega priznanje prava, ali za to nisu nužno potrebni posebni »pregovori«.

I B. G. težište stavlja na krunjenje. Pitamo se: odakle on zna »za priznanje prava hrvatskih velikaša od strane Kolomana«? Zar se možda neće zaletjeti pa izjaviti da su ta prava: sigurnost imovine, posjeda i neplaćanje poreza, kako je to zapisano u Q-u? Ako neće u priznanje tih prava uvrstiti ono što je zabilježeno u Q-u, priznanje kojih prava su hrvatski velikaši tada dobili od Kolomana? Što on o tome zna i odakle? Za razliku od N. Kl. i D. i drugih mađarskih povjesničara, B. G. se s pravom ne pita kako je takav ugovor mo-

gao nastati u feudalnom XII st. nego pošteno izjavljuje da pregovori nisu nužno potrebni. To nije nijekanje pregovora kao takvih. Nešto što nije nužno potrebno da bude još ne daje dokaz da nije bilo.

Teorija krunjenja, koja bi trebala nadomjestiti i učiniti suvišnim sadržaj Q-a, nema podloge u prvorazrednim izvorima. Moramo otvoreno priznati: ne postoji prvorazredni suvremeni dokaz da se Koloman 1102. krunio za hrvatskog kralja. Ta je vijest sadržana u jednoj falsificiranoj ispravi. D. i N. Kl. proglašuju Q. falsifikatom da bi na drugom falsifikatu o krunjenju gradili početak hrvatsko-ugarskih odnosa god. 1102. Ne postoji izravan dokaz. isprava ili sl. da su se Arpadovići ikada posebno krunili za hrvatskog kralja ili nosili hrvatsku krunu. Nije to jedina nedosljednost. Za N. Kl. Qualiter je falsifikat kao podloga vijesti da su hrvatsko-ugarski odnosi počeli putem pregovora. Ali ona taj isti »legendarni karakter« Q-a upotrebljava kao najvjerođostojniji izvor da su predstavnici plemstva 12 plemena u pol. XIV st. oslobođeni plaćanja poreza, tj. da su stekli nobilitet; da su članovi ustanove 12 plemena upravo ona plemena koja se spominju u Q-u unatoč činjenici da se ne može dokazati da svi ti u Q-u nabrojani predstavnici plemena žive po svom imenu i prezimenu u sredini XIV st. niti dokazati da žive u Lučkoj Županiji; da predstavljaju organizaciju nižeg plemstva kao oslonac Ludovikove vlasti u Hrvatskoj. Upravo za sve te njene tvrdnje podloga je »legendarni karakter« i »falsifikat« Qualiter.

Budući da N. Kl. i B. G. odbijaju uzeti kao valjanu vijest sadržanu u Q-u da su 1102. bili pregovori, a tvrdnja da se Koloman 1102. okrunio za hrvatskog kralja temelji se na falsifikatu, našli smo se na poziciji koju možemo nazvati tabula rasa. Nema, tobože, dokaza o pregovorima, nema suvremenog dokaza o krunjenju. Pa kako je onda Koloman zavladao Hrvatskom? Odgovor se može dati u stilu mađarske historiografije: Koloman je podjarmio Hrvatsku silom oružja i učinio je ugarskom provincijom. Ali to nije točno. Posegnimo opet za prvorazrednim izvorima.

Sabor hrvatskhi staleža obraća se 1527. Ferdinandu Habsburškom i kaže mu: »Neka znade vaše veličanstvo da se ne može naći da je i jedan vladar bio silom okupirao Hrvatsku, osim što smo se poslije smrti našeg posljednjeg kralja, zvanog Zvonimir, blage uspomene, slobodnom odlukom pridružili svetoj kruni kraljevstva Ugarske i poslije toga, sada, vašem veličanstvu« (MSHSM XXIII, 90).

Iz te predstave Hrvatskog sabora, za koju nitko dosad nije izjavio da je falsifikat, očito je da su Hrvati putem pregovora ušli u državnu zajednicu s Ugarskom; da nikakvu ulogu u krunjenju ugarskog vladara za hrvatskog kralja nisu igrali papa ni crkva; da je to bio izraz slobodne volje tadašnjih predstavnika hrvatskog plemstva, onako kako je to bilo i prilikom izbora Ferdinanda (taj je dokaz već upotrijebio Vj. Klaić); da ugarski kralj nije jednostavno na temelju nekog baštinskog prava preuzeo vlasti u zemlji na koju se proširio, nego je morao čekati na slobodnu odluku, volju plemstva o pridruženju. A to je sve u retrospektivi smisao i sadržaj Q-a. Hrvatski sabor dakle 1527. izjavljuje: prvo, Hrvati su slobodnom odlukom ušli u političku zajednicu s Ugarskom; drugo, priznali su ugarsku krunu zacijelo pod uvjetom da je se mogu

odreći i prijeći pod drugu krunu, što su i učinili. Pretpostavka za sve to jesu pregovori. Slično govori deputacija Hrvatskog sabora Karlu III 1712. »Nije nas pak Ugri podala nikakva sila, nikakvo ropstvo, nego smo se sami od svoje volje pokorili i to ne kraljevstvu nego kralju njihovu« (J. Šidak, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest*, 1952, I, 148).

3. *Zaključak*. Nasuprot apstraktnoj teoriji krunjenja, baštinskog prava, obiteljske vojne intervencije, i sl., u kojoj nema mjesta pregovorima — a to je u krajnjoj liniji teorija sile — stoji konkretan zapis koji kaže da su 1102. bili pregovori sa sadržajem: osiguranje imovine, oslobođenje od plaćanja poreza, za uzvrat, davanje vojne službe. Taj sadržaj ne proturječi ni u čemu prilikama XII stoljeća. Činjenica da hrvatsko plemstvo od XII do sredine XIV st. ne plaća porez, snažna je potpora vjerodostojnosti te vijesti. U tu potporu spadaju i izjave Hrvatskog sabora 1527. i 1712.

Nitko ne niječe da se ustanova 12 plemena ne spominje u prvorazrednim izvorima do sredine XIV st., ali to ne znači da ona tek otada i postoji. Bilo je razboritih pokušaja da se pitanje »pacta conventa« odvoji od problema »Qualitera« (usp. O. Mandić, HZ XI—XII, 183—203). Tim se u mnogočemu olakšava rješavanje problema.

B. G. je napisao da je ustanova 12 plemena mogla nastati i ranije, a ne isključivo i jedino u sredini XIV stoljeća. To je drugačiji govor nego što se dosad u diskusiji čuo. Isto tako je konstatirao da »nisu nužno potrebni posebni pregovori« kad feudalni vladar proširuje svoju vlast. Dosad smo slušali da su takvi ugovori potpuno nemogući u XII stoljeću.

4. *Naknadna napomena*: B. G. me je upozorio u HZ XIX-XX, 526, da postoji isprava u CD XIII, 69—71, iz god. 1360. u kojoj piše da 12 zakletih sudaca istražuje kraljevska prava u Lučkoj županiji. To bi trebalo da bude neka potpora tvrđnji N. Kl. da se »12 zakletih sudaca u tom času biralo također iz 12 plemena u Lučkoj županiji« (HZ XVIII, 293). Pronašao sam tu ispravu i o njoj u HZ XXI-XXII, 561, napisao: »Jedino se u ispravi od 28. XII (treba da stoji XI) 1360, na str. 70, spominju 'viginti quatuor iuratos . . . nec non duodecim iuratos'«.

B. G. u HZ XXIII-XXIV, 448, odgovara: ». . . dok je Lučić na str. 70. mogao lijepo pročitati štampanim slovima 'viginti quatuor juratos pro exquirendis iuribus regalibus, nec non duodecim iuratos pro iudicatu et communi iustitia obseruanda in regno Croacie', i to u vezi s pravnim sporom na teritoriju Lučke županije prilikom misije kraljice Elizabete 'pro reformatione status regnorum Dalmacie et Croacie' 1360, dakle tačno ono, što i stoji u HZ XIX/XX, 526. Treba naravno pogledati citirano mjesto, a ne samovoljno konstruirati pozivanje na neku treću ispravu i na taj način izumiti pogrešno 'upućivanje'!«

Takav postupak nisam očekivao. Naime, navodim u HZ XXI-XXII, 561, ispravu, čak i citiram neke njene dijelove, a B. G. tvrdi da je nisam pogledao. Ne mogu vjerovati da on to nije vidio. Nije interesantno takvo njegovo pisanje, koje može biti i običan ljudski previd, važan je zaključak koji izvlači tj.: da »nakon takvog iskustva prestaje mogućnost da se ova diskusija produži«. To i ja potpisujem.

Njegov prigovor da se isprava nalazi »9 listov prije« imao bi učinka kad se ta isprava ne bi uklapala u njegovu diskusiju. U SCD XIII, 79—83, radi se o posjedu Kokićana koji se spominje i u ispravi na str. 70 istog sveska kodeksa. Grafenauer se očito ne želi baviti »spornom« ispravom, jer bi u njoj mogao naći da sudjelovanje 12 sudaca u nekom sporu nije pravilo iz kojeg bi se dali izvlačiti zaključci koje N. Kl. i on izvode.

Josip Lučić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXV—XXVI

1972—73

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb